

Мср АЛЕКСАНДАР ПУШКАШ
Београд, Србија

ИНТЕЛЕКТУАЛНА ОПОЗИЦИЈА У ЈУГОСЛАВИЈИ: СЛУЧАЈ ЧАСОПИСА *ЈАВНОСТ* (1980/1981)

САЖЕТАК: На основу архивске грађе из фондова Савеза комуниста Југославије (СКЈ) и Централног комитета Савеза комуниста Србије (ЦК СКС), релевантне литературе и објављене мемоарске грађе у чланку се приказује покушај групе интелектуалаца, тада већ познате по опозиционим ставовима, да покрене часопис зарад друштвене критике и разматрања могућности преображаја система. То се дешавало у години специфичној по југословенску државу, с обзиром на то да је тада остала без свог вишедеценијског лидера, Јосипа Броза Тита. Централни део рада представља *Писмо сарадницима*, идеолошка платформа наведене иницијативе. До сада писмо није објављено у историографији, већ само у штампаним и мемоарском делу Ане Ћосић-Вукић, *Часопис Јавности 1980*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, социјализам, демократија, самоуправљање, интелигенција, медији, опозиција, Савез комуниста

Југословенска држава је 4. маја 1980. остала без свог доживотног председника, Јосипа Броза Тита, који је ту функцију обављао од њеног увођења 1953. године. Две године пред смрт, имао је и највишу политичку функцију – председника Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ), у држави у којој је према Уставу донетом 1974. године, СКЈ озваничен и као државни орган. Осим тога, председничком функцијом највише је утицао и на вођење спољне политике, а до 1953. обављао је и функцију савезног министра народне одбране. Након његове смрти није одређена личност која би објединила наведене функције. Још од 1978. године функцију председника Председништва ЦК СКЈ, на пример, имале су личности које су је вршиле у трајању од годину дана. Позивање на ауторитет „доживотног председника” била је важна заштита комунистичког система у Југославији, о чему говори и податак да се 90% случајева који су одговарали по 157. члану (О повреди угледа СФРЈ) Кривичног закона СФРЈ односило на чување „лика и дела” Јосипа Броза.¹

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. knj. 3*, Београд 1988, 444; Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991*, Загреб 2006, 248; В. Petranović, *нав. дело*, 459; Z. Radelić,

Југославија је и после Брозове смрти била независна и суверена држава, чланица Покрета несврстаних земаља која је избегавала блоковске конфронтације НАТО-а и Варшавског пакта.² Међутим, важећи Устав је у односу на претходне уставне законе био мање интегративног карактера, будући да је савезна влада имала све мања овлашћења од републичких власти, што је утицало и на схватања националног питања у Југославији.³ Уз то, слобода мишљења и медија била је ограничена, с обзиром на то да су у Кривичном законнику на снази били чланови: 114 (О контрареволуционарном угрожавању друштвеног поретка), 133 (О непријатељској пропаганди), који се тичао „деликта мишљења”,⁴ и већ наведени 157. Треба додати и да су сви веома широко тумачени.⁵

Део југословенске јавности, али и светска, истицале су да ће смена руководства због Брозове смрти довести до политичке кризе у Југославији, која би могла угрозити и њен опстанак. Пренос власти, међутим, протекло је без инцидената.⁶ Политичке структуре прихватиле су паролау „И после Тита Тито”, која је онемогућавала плурализам у политичком животу, те је монопол над влашћу и даље имао СКЈ.⁷ Према тумачењима највиших политичких кругова, у југословенској држави одржан је континуитет „Титовог курса”.⁸ Управљање друштвено-политичком организацијом остало је у рукама Председништва ЦК СКЈ, а масовне политичке организације попут Социјалистичког савеза радног народа (ССРН), Савеза синдиката, Савеза омладине и Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата (СУБНОР) радиле су по смерницама виших руководства.⁹

Ипак, непуних годину дана после смрти Јосипа Броза појавила се иницијатива двојице интелектуалаца, Добрице Ћосића,¹⁰ књижевника и члана Српске академије наука и уметности, и Љубомира Тадића, професора филозофије, за покретање часописа који је за циљ имао политичку и друштвену критику у земљи.¹¹ Иницијатори су јавности већ били познати као критичари система југословенске државе.¹² Према њиховој замисли, редакцију

нав. дело, 48; Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999, 687; V. Petranović, *нав. дело*, 455; Mile Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom*, Beograd 1999, 60; Z. Radelić, *нав. дело*, 483; D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 687; Z. Radelić, *нав. дело*, 577; Dušan Bilandžić, *Jugoslavija posle Tita (1980–1985)*, Zagreb 1986, 14.

² V. Petranović, *нав. дело*, 444.

³ Z. Radelić, *нав. дело*, 473.

⁴ Рајко Даниловић, *Уједињења и унија: политичка суђења у Југославији (1945–1991)*, Београд 2010, 49.

⁵ Z. Radelić, *нав. дело*, 577.

⁶ D. Bilandžić, *Jugoslavija posle Tita (1980–1985)*, 14.

⁷ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 696–700.

⁸ Raif Dizdarević, *Put u raspad: Stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama iza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha Jugoslavije*, Sarajevo 2011, 20.

⁹ D. Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita (1980–1985)*, 26.

¹⁰ Добрица Ћосић, *Пишчеви записи (1969–1980)*, прир. Ана Ћосић-Вукић, Београд 2001, 78.

¹¹ Mira Radojević, „Jugoslovenska politička emigracija i disidentstvo u Jugoslaviji”, u: *Zbornik radova Disidenti u suvremenoj povijesti*, Zagreb 2010, 282.

¹² Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita: beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX–XXI) vek*, Beograd 2015, 92.

часописа требало је да чине: Љубомир Тадић,¹³ Светозар Стојановић (професор филозофије), Зоран Гавриловић (професор светске књижевности), Лазар Трифуновић (професор историје уметности), Душан Бошковић (научни радник), Војислав Стојановић (дипломирани филозоф) и Добрица Ћосић.¹⁴

Иницијатори су 11. октобра 1980. године на око 400 адреса широм Југославије упутили *Писмо сарадницима*, које овде објављујемо у интегралној верзији. Примаоци су у у највећем броју били универзитетски професори и научни радници, углавном припадници стваралачке интелигенције. Одазвало се њих 120, из свих југословенских република, а у примљеним одговорима само је четири садржавало одбијање сарадње.¹⁵

ПИСМО САРАДНИЦИМА¹⁶

Поштовани друже,

Ако би нам успело да обезбедимо одговарајућу сарадњу и сагласност стваралачке и морално неравнодушне интелектуалне јавности, ми бисмо надлежном државном органу поднели пријаву о покретању часописа за интелектуалне дијалоге о нашој савремености. Часопис би неговао кратак оглед, публицистику, економски преглед, полемику, уметничку филозофску, научну и друштвену критику, памфлет, хронику, интервјуе, анкету и др., те би отвореношћу, тематском и приступном ширином покушао да допринесе богаћењу наше часописне културе и јавног живота. Часопис бисмо назвали ЈАВНОСТ, издавање би финансирали оснивачи, сарадници и читаоци. ЈАВНОСТ не би хонорарисала сарадњу, а продавала би се по цени коштања.

Рачунајући на Вашу спремност да делате за опште добро и трајне људске вредности, у име „иницијативне групе” обраћамо Вам се с предлогом идејне и тематске основе часописа, с молбом да га критички размотрите и да нам што пре саопштите Ваше мишљење и став о сарадњи.

I

О интелектуалним и моралним одговорностима у овом времену, о материјалном и духовном стваралаштву и моралу, о друштвеним и људским вредностима, о слободи и достојанству људске личности и грађанским правима у нашој земљи, речју – о развојним, идејним и цивилизацијским проблемима нашег друштва и његовој будућности, о свету у коме живимо и месту које имамо у њему, ми настојимо да размишљамо у духу социјализма неодвојивог од демократије.

Ми нипошто не желимо да наш приступ овим проблемима традиционалну политизацију интелигенције, тј. да води у дневну политику, нити

¹³ Љубомир Тадић, *Оглед о јавности*, Београд, 11.

¹⁴ Ана Ћосић-Вукић, *Часопис Јавности 1980*, Београд 2011, 10.

¹⁵ *Истио*, 181.

¹⁶ *Истио*, 17.

хоћемо да се користимо политичком прагматиком и тактиком, неизбежним својствима сваке дневне политике. У часопису ЈАВНОСТ ми желимо да о нашем друштву и његовом напретку јавно и слободно размишљамо у оквиру својих знања и искустава, као слободни грађани којима је животом стало до општег добра заједнице којој припадамо и као људи који су спремни да деле моралну одговорност за напредак и будућност друштва. А наши, и не само наши путеви према будућности никада нису били сложенији и неизвеснији па због тога одговорност за опстанак морамо заједнички да делимо и поделимо; брига за будућност не сме бити ничија привилегија, већ будућност свих нас, без обзира на посао који обављамо.

Стога дистанцирање од дневне политике и њених последица не значи да се ми залажемо за општу деполитизацију интелигенције, јер би у том случају свако наше залагање за слободну јавност било само по себи противречно и бесмислено. Оно што ми одбијамо, то је залагање интелектуалних снага за политичке позиције у друштву и политичку моћ. Таква политизација је на овом тлу била често несрећна по културу и ствараоце и у свему је супротна просвећивању грађана за историјску самоодговорност, чему желимо да допринесемо.

А друштвена одговорност у народу, који се револуцијом и непроцењивим жртвама определио за социјализам, не исцрпљује се политичким следбеништвом које, иначе, може да погодује и каријеризму и егоизму конформистичке интелигенције; друштвена одговорност данас, верујемо, потврђује се служењем истини и слободи, стваралаштвом и неконформизмом према постојећем. Јер, демократски, хумани, просвећени социјализам може бити, заиста, „само дело целокупних умних и моралних снага народа”, како је још пре сто година указивао Светозар Марковић, покретач прве ЈАВНОСТИ.

Раскораци између прокламованих циљева и остварења, начела и праксе, речи и дела, суштински обележавају модерну историју. Имамо све разлоге да критички просуђујемо свачију реч и дело. Лаковерност је и на овом тлу немилосрдно кажњавана. Моћ разумне сумње и критичности треба да прожме наш дух и означи нашу историјску зрелост. Неопходна нам је слободна критика свачијег јавног делања и мишљења. Никаквом добру не води ако у социјализму постоји јавна личност и јавна функција која не подлеже критици, контроли и суду јавности.

Стога би се ЈАВНОСТ залагала за критичко проверавање и развијање демократских и социјалистичких начела на којима треба да почива наше друштво.

Када се залажемо за социјализам неодвојив од демократије, тиме мислимо да се никаква истинска јавност не може ни замислити у недемократским облицима социјализма у коме слобода, братство, једнакост, једном речју: демократија, нису само прокламовани принципи, већ реалан друштвени садржај који управо јавност проверава и развија. А нема праве јавности без слободног изражавања мишљења о општим пословима и циљевима друштвене заједнице, ни без слободног делања чланова заједнице за остварење својих грађанских права и циљева друштва. Само јавно и слободно изражено мишљење о могућностима личног и друштвеног развоја омогућује реално и демократско одређивање циљева и начина њиховог постизања, као и одговорно понашање свих заиста равноправних грађана. Наш труд желимо да

заложимо у потврђивање баш такве јавности, настојећи да обновимо и даље развијемо легитимност личног мишљења о јавним пословима.

II

Очигледно је да се у овом времену ни о једном битном проблему свога друштва не може плодотворно размишљати ван светских и цивилизацијских претпоставки и условности.

Сматрамо да суштинске тешкоће и неизвесности савременог света изворно нису само у економији и енергији, него у дубокој кризи развојног смера наше цивилизације и њеног система вредности, егзистенцијалној кризи епохе у којој су се први пут у историји истовремено нашли и богати и сиромашни, и високоиндустријализовани и они који их данас закаснело и готово безнадежно следе. Та општа криза коју продубљују супротности између сиромашних и богатих, идеолошке агресије и безимена трка у наоружању учинила је још драматичнијом, а можда и безизгледном борбу за голи опстанак стотина милиона гладних, болесних и неписмених људи у свету. Стога је свест о неопходности суштинских промена постојећег света насушна свест данашњице. Она друштва у којима та свест није дејствујућа, осудила су на себе назадовање и историјске поразе.

А многе промене пред којима се налазе сви друштвени системи, економија и култура, дух и морал, облици и стил живљења, тешко је веровати да се могу успешно извршити без преображаја владајућих идеологија и напуштања одређених традиција. Исцрпљују се класичне развојне снаге друштва, а настали су и настају нови развојни чиниоци. Ту пре свега мислим на науку која је постала одлучујући развојни чинилац савремене цивилизације и која је сасвим изменила друштвене идеологије и владајуће политичке снаге, настојећи да својим циљевима пореде науку и манипулишу њом.

Изналажење нових, умнијих путева и сврсисходних средстава преображаја постојећег у смеру разумнијег и човечнијег света, поставља се ко непосредни циљ нашег времена. Идејна основа тог преображаја, уверени смо, може се засновати само на умној, препородитељској критици конзервисаних друштвених устројстава и њихових идеологија, лажних друштвених вредности, антиљудских садржаја деструктивних моћи ове цивилизације. Такав смер преображаја модерне цивилизације најавили су, у понечем и започели, многи ослободилачки покрети наше епохе. Следити их и неговати континуитете с њима, потврда је историјске самосвести.

III

У таквој светској кризи и проблемима, у одговарајућим садржајима и облицима живи и југословенска заједница. Преузимајући од света његова добра, као и његова зла, нудећи свету своје вредности и неке особености, не може се тврдити да ми увек показујемо потребну спремност да штедро и мудро преузимамо и његова искуства и следимо напредне токове модерног света. То, можда, највише омета политичко самољубље, идеолошке и националне предрасуде и домаћи митови.

Рекло би се да ти и слични чиниоци замагљују данашњу југословенску стварност, условљавајући политичке процесе и схватања која, чини нам се, не одговарају стању ствари и општим потребама и могућностима. Ми мислимо да наше суштинске животне тешкоће и неизвесности нису само у привреди, него у озбиљној друштвеној кризи организације друштва и, по много чему, неприкладној, заблудама оптерећеној развојној политици што је условило садашњу економску кризу и довело до забрињавајуће стагнације друштва.

Склони смо уверењу да је реч о кризи историјског субјекта, друштвене концепције, стваралаштва и морала. Није ли час да се замислимо да ли смо остварили оно што смо обећали себи и свету, оно што нисмо могли да остваримо после 1948. године; нисмо ли одавно постали задовољени постигнутим и некритични према себи и свом делу: нису ли неке историјске заслуге претворене у историјске привилегије?

Ми, такође, мислимо да је за будућност социјализма и наше земље велики ризик свако конзервисање постојећег стања, његово подржавање традиционалним бирократским и репресивним средствима, његова одбрана гушењем критике и сужавањем грађанских слобода. Ако сви не започнемо промишљене друштвене реформе, а пре свега демократски преображај политичког уређења и активирање свих друштвених снага за решавање развојних проблема, прети нам опасност да читаво друштво крене уназад, ка моделу који смо 1948. успешно почели да превазилазимо тежњом ка социјализму на демократским основама и развијањем самоуправних облика и перспектива.

Самоуправно уређење, међутим, као и свако ново друштвено уређење, нема један, својом унутрашњом бити одређен облик и развој. Чини нам се да је реална опасност од фетишизације постојећег и догматског пренебрегавања извесних очигледних заблуда и неуспеха у самоуправној организацији друштва. А добро се зна до каквих све друштвених последица и историјских странпутица може да доведе догматско, секташко и конзервативно схватање ако има монопол друштвене моћи. И искуства која су прожела свест епохе, уверавају нас да самоуправљање не треба да буде само један нови облик управљања, администрације и расподеле надлежности, него битно нови целокупни друштвени однос коме је основа и смисао самоодређење човека. У таквом самоуправљању нема места бирократским хијерархијама и политичким монопоlima; оно не води дезинтеграцији друштва и групној својини, а својом рационалношћу одговара захтевима и потребама савременог човека и цивилизованог друштва.

Тежина и сложеност задатака пред којима стоји друштво обавезују стваралачку интелигенцију, и свакако не само њу, да свим моћима охрабрује позитивне процесе друштвене снаге које теже да у Југославији створе демократско социјалистичко друштво. У том смислу ми сматрамо да би било од изванредног идејног и покретачног значаја да започну слободни одговорни разговори о питањима: како и чиме да се превазилазе конзервативни, бирократски, несврсисходни садржаји и облици организације друштва; како да се смањују и уклањају све теже социјалне разлике, грађанске неравноправности и неједнакости; како да се супротставимо националним

затвореностима, неравноправностима и хегемонији у свим видовима; има ли разумних оправдања да се и даље одржава навика тајног и затвореног одлучивања о судбинским питањима друштва; има ли друштвеног оправдања страх од демократије и спутања слободе изражавања „самоуправним” средствима; има ли разлога да у социјализму и миру постоје табу теме; како да одбранимо право на лично мишљење и укинемо понижавајућу традицију политичког обележавања, сумњичења и ружења неистомишљеника. Најопштије речено: можемо ли брже, садржајније и хуманије да цивилизујемо наш простор, него што то чинимо; можемо ли на овом тлу и у овом времену да остваримо један виши квалитет живљења него што га имамо?

И позитивна и негативна искуства нас, савременика су огромна и сдржински нова: то су искуства револуције, социјализма светског и југословенског, искуства индустријализације и урбанизације нашег тла. Задатак вредносног избора и формулисања тих нових националних и светских искустава можда је данас најпречи и најтежи интелектуални задатак. А тај задатак не може да се успешно врши у бирократизованим односима и под јавном и прикривеном цензуром и аутоцензуром. Пут је, по нашем мишљењу, у стварању објективних услова за слободну јавну реч и делатну комуникацију и синтезу знања, искуства и маште из којих би произилазиле творачке идеје развојне могућности и алтернативе постојећем – чему жели да служи ЈАВНОСТ.

За такве циљеве – уз знање – потребни су нам одважност и савест истине о себи, друштву и свету у коме постојимо. Неопходна нам је слобода за истину. За социјализам нема штетне истине; за науку и уметност не могу постојати забрањене теме. Потребна нам је слобода за борбу против неистина које се покривају и „наукком”, а које у нашем простору добијају улогу општих историјских истина. Неопходно нам је међусобно поверење, поштовање разлика у мишљењу, дух ширине и трпељивост. Потребне су нам стваралачке идеје, нови погледи, нове иницијативе, нова визија будућности, нова нада умом осветљена.

IV

Подразумевајући општи културни напредак друштва остварен у последњим деценијама, ми сматрамо да се на програму културног препорода мора и може радити више и боље но што се ради. Прожимање друштвене средине културним садржајима, подизање међуљудских саобраћања на виши цивилизацијски ступањ и осмишљавање људског живота правим духовним вредностима, елементарном и вишом народном просветом.

У култури су видне појаве, схватања и тежње које нас не могу чинити спокојним и које као такве заслужују начелна и критичка разматрања.

Стање науке у целини – материјална основа, научни резултати, научни подмладак, развојни програм итд. – по уверљивим проценама веома је неповољно. Постојећи радни и стваралачки потенцијал науке несумњиво је испод друштвених захтева, објективних могућности и времена у коме живимо. На меће се питање: да ли друштво обезбеђује науци услове и средства које може

и треба да јој обезбеди данас, да ли људи науке у постојећим институционалним односима могу да развију своје снаге, да ли постојећа развојна политика у научним установама и универзитетима одговара ступњу савремене науке и друштва са закаснелим развојем?

Текућа реформа школства и образовања веома је драматизовала проблематику друштвених концепција у тој области. Преовладава мишљење да је постојећа реформа недомишљена, те да као таква не задовољава друштвене потребе и могућности, а да доводи до општег пада квалитета знања, васпитања и образовања омладине. Не води ли идеолошка индоктринација и потискивање општег образовања духовном осиромашењу младих нараштаја и њиховом трајном непунолетству?

Нарочито у последњој деценији развила су се и постала легитимна извесна идеолошка схватања о националним културама која су по свом карактеру, благо речено ненаучна и недемократска, а од критике заштићена тобожњим самоуправним правима. Ову и сличне регресије, заједно са духовном плашљивошћу и тескобом, одржава и подржава устаљени монопол „поверљивих” и „подобних” који имају одлучујући утицај у културним установама, штампи, радију, телевизији, издавачким кућама, речју – у целокупном културном животу.

У овом времену кризе општих вредности и несталних, лако променљивих критеријума, ЈАВНОСТ ће се, дакле, залагати за трајне духовне вредности стваралачке традиције које треба непрестано и изнова тумачити и освајати, а које су данас угрожене са свих страна, особито потрошачким менталитетом, примитивношћу и кичом у животу, уметности, политици и људском понашању. Али истовремено ЈАВНОСТ ће настојати да предлаже модерне приступе нашој савремености и нова осветљења отворених проблема, супротстављајући се сваком таквом облику доктринарства, једнако као и безначаљном прагматизму. ЈАВНОСТ тежи да подржи нове стваралачке идеје у уметности, науци, филозофији, просвети, урбанизовању и цивилизовању нашег простора; да окупи на сарадњу младе ствараоце и интелектуалну омладину, да подржи стваралачку авангарду и неспокојство духа; да брани основна грађанска права и слободе кад год су они угрожени и да подстиче развијање грађанске самосвести, достојанства и интегритета људске личности; да развија квалификовану критику домаћег и страног идеолошког догматизма, свих видова назадњаштва и конзервативности, као и малограђанске приватизације у друштву и култури. ЈАВНОСТ ће се супротстављати и навигачкој и корумпираној критици у уметности и науци.

ЈАВНОСТ неће објављивати текстове мржње, лажи, назадњаштва: настојаће да не објављује предрасуде и празнославије, без обзира на то ко их потписује. А објављиваће свако озбиљно порицање наших схватања и вредности наших дела. ЈАВНОСТ ће тежити да допринесе уобличавању различитих теоријских становишта као услови истинског дијалога; она ће уступати свој простор дијалогу између различитих становишта, као што ће подстицати и дијалог са гледиштима која се јављају у другим часописима.

Врло смо свесни претешких и преобимних задатака које смо означили као могући тематски оквир ЈАВНОСТИ. Али смо оваквим приступом са-

временој друштвеној и културној проблематици желели да означимо наше схватање тежине одговорности и ризик ћутања, односно „гледање свог посла” и чекања „бољих времена” нас савременика.

Пријатељски вас поздрављају

Београд, 11, X 1980

П. С. адресе:

Д. Ћ. Београд, Бранка Ћоновића 6

Љ. Т. Београд, Господар Јованова 38

Добрица Ћосић
и Љубомир Тадић

Први лист који је донео информацију о покушају покретања *Јавности* био је британски *Observer* 12. октобра 1980. године, истакавши да су књижевник Добрица Ћосић и професор Љубомир Тадић, сарадници загребачког *Праксиса*, почели да сакупљају потписе широм земље, како би након тога захтевали формалну дозволу за оснивање једног независног часописа. Дописник је тврдио да су оба интелектуалца „отворени критичари југословенског друштва”, те да ће, ако успеју у својој намери, бити покренут период либерализације Југославије. Према његовом мишљењу, часопис ће бити левичарски, али ће примати свако гледиште које у основи брани демократски социјализам. Током октобра вест је имала одјек и у француским, немачким, шведским, италијанским и америчким медијима.¹⁷ Осим тога, већ 13. октобра, пре свих медија у Југославији, поменуо ју је и *Hrvatski tjednik*, емигрантски лист који је излазио у Аустралији.¹⁸

Александар Грличков, члан Председништва ЦК СКЈ, добио је *Писмо сарадницима* 15. октобра 1980. године, у својству главног уредника редакције листа *Социјализам*, али га у том тренутку није објавио нити је на њега одговорио. Уместо тога, обавестио је Председништво ЦК СКЈ, уз сугестију да се по свој прилици ради о активностима групе која према њему има различиту програмску оријентацију од политике СКЈ.¹⁹

Прву забележену јавну осуду иницијативе двојице интелектуалаца у Југославији изнео је Стане Доланц, члан Председништва ЦК СКЈ, у говору одржаном 13. новембра 1980. године, на састанку најбројнијег државног форума, Савеза синдиката Социјалистичке Републике (СР) Србије.²⁰ Наредног дана, забележили су је *Борба*, под насловом „Конгрес развоја, а не дефанзиве”, и *Полиџика*, под насловом „Основ нашег система нико не може мењати”. Стане Доланц је истакао како у „последње време код нас, због економског тренутка у којем живимо и који није једноставан, који сутра може бити и тежи, има покушаја да се социјалистички самоуправни систем учини кривим за

¹⁷ *Naša reč*, 319 (novembar 1980), 20.

¹⁸ Архив Југославије (АЈ), фонд 507, Savez komunista Jugoslavije (SKJ), fascikla 3/293, архивска јединица 6, Информација о неким примерима опозиционог деловања у часописима и културном животу, 18. новембар 1980, 16.

¹⁹ АЈ, 507-3/293-7, Писмо из кабинета Александра Грличкова, члана Председништва ЦК СКЈ председавачу Председништва ЦК СКЈ, 18. новембар 1980, 1.

²⁰ АЈ, 507-3/293-1, Неауторизоване магнетфонске beleške sa 72. Proširene sednice Predsedništva ЦК СКЈ, 18. новембар 1980, 233.

те тешкоће”. Истакавши да „неки појединци, неке групе, дижу главе, говорећи да код нас нема демократије”, додао је да иницијатори таквих деловања „имају себи за узор прозападњачка схватања – схватања католичког морала и католичке демократије”, полазећи од „монополистичког схватања, да су једино интелектуалци ти који су у стању да схвате проблеме друштва, да укажу на његов развој”. Према његовим речима, „ови појединци и групице покушавају да се међусобно повежу, и не презају ни од повезивања са најреакционарним круговима у иностранству, тражећи само трибину са које ће говорити да код куће не могу да изразе своја демократска хтења”.²¹

Што се државног врха тиче, иницијатива за покретање критичког часописа *Јавноси* разматрана је на 55. седници Председништва ЦК СКС, која је одржана 10. новембра 1980. године.²² Као материјали приложени су: *Писмо сарадницима и Информација о неким појавама антисамоуправног и анархолибералистичког деловања у култури и друштвеном животу Београда*, упућена од стране Градског комитета Савеза комуниста Београда, који је целу акцију окарактерисао као „антисамоуправно деловање и покушај опозиционог деловања уколико се добије подршка”.²³ Међу члановима Председништва ЦК СКС није било неслагања, те је усвојен записник у коме је истакнуто да „до сада већ позната опозициона група са националистичких и анархолибералистичких позиција покушава да окупи ширу опозициону платформу у земљи, притом уз помоћ најреакционарнијих елемената из иностранства, укључујући и емиграцију против самоуправног социјализма”, негиравши улогу и постигнућа радничке класе и Савеза комуниста. Из тог разлога, закључено је да би требало „критиковати конкретна опозициона понашања”, а југословенске грађане о њима „јавно и редовније информисати”.²⁴

Убрзо потом, на седници Председништва ЦК СКЈ, одржаној 18. новембра 1980. године, иницијатива за покретање часописа *Јавноси* нашла се и на дневном реду овог тела.²⁵ Очекивано, излагања се нису битно разликовала од ставова Председништва ЦК СКС. Забележени су коментари према којима је иницијатива представљала „створени политички изазов Савезу комуниста Југославије”, да је њен смисао одговарао описима западне штампе која је дешавања поредила с покушајем демократске револуције опозиционог покрета *Солидарности* у Пољској, па чак и да су иницијатори очекивали подршку Запада, позивајући страни фактор на мешање у унутрашње ствари земље.²⁶ Иницијатива је једном приликом окарактерисана и као „сложенија од активности националиста Фрање Туђмана, Марка Веселице и Влада Готовца, јер они своје књиге редовно објављују у земљи и присутни су у домаћој

²¹ АЈ, 507-3/304-7, Реагованје јавних гласила на непријатељско деловање Дјиласа и опозиције, 2. фебруар 1981, 5.

²² Архив Србије (АС), фонд Централни комитет Савеза комуниста Србије (СК СКС), fascikla 323, неауторизоване магнетфонске beleške са 55. седнице Председништва СК СКС, 10. новембар 1980, 1.

²³ АС, СК СКС-323, Информација о неким појавима антисамоуправног и анархолибералистичког деловања у културном и друштвеном животу Београда, 10. новембар 1980, 5.

²⁴ АС, СК СКС-323, Записник са 55. седнице Председништва СК СКС, 10. новембар 1980, 2.

²⁵ АЈ, 507-3/293-1, Неауторизоване магнетфонске beleške са 72. Проширене седнице Председништва СК СКЈ, 18. новембар 1980, 1.

²⁶ АЈ, 507-3/293-1, Неауторизоване магнетфонске beleške са 72. Проширене седнице Председништва СК СКЈ, 18. новембар 1980, 151.

јавности”.²⁷ Ниједан члан није позитивно говорио о могућности покретања часописа *Јавносић*.²⁸ Председништво је закључило да је потребно „онемогућити легализовање опозиције кроз часописе или било какву другу институционализовану форму и приступити јавној и идејној борби против опозиционог деловања”, уз вођење рачуна да она не добије облик кампање, с обзиром на то да би се иницијативи дао већи значај него што га има.²⁹

Захтев за покретање часописа, упућен Секретаријату за информисање СР Србије 25. новембра 1980. године, одбијен је. Констатовано је да нису испоштоване законске процедуре, јер није донета одлука скупштине општине на чијој се територији налази седиште оснивача, о образовању Издавачког савета и именовању две трећине њихових чланова, те да није именован главни и одговорни уредник, већ посебно главни, а посебно одговорни. Такође, наведено је да и сâм статут није садржао елементе основних циљева и задатака и програмске концепције часописа *Јавносић*.³⁰ Напокон, Скупштина општине Савски венац је 8. децембра 1980. године и формално известила Љубомира Тадића и Добрицу Ћосића да се нису могли именовати чланови Издавачког савета, будући да „не постоји друштвени интерес за издавање часописа *Јавносић*.”³¹

Председништво градске конференције ССРН Београда истог дана је саопштило да би излагање часописа *Јавносић* „било неприхватљиво са гледишта основних интереса југословенске друштвене заједнице”. Као разлог наведени су: „негација свих тековина остварених у наведеној друштвеној и самоуправној пракси”, сукоб иницијативе „са теоријом и праксом самоуправне социјалистичке демократије” и политиком Савеза комуниста, деловање „са неприхватљивих позиција”, акција познатих дисидената о којој бригу води комитет на Западу који се бави проблемима заштите права „југословенских дисидената” уз друге сличне институције.³² По свој прилици, тиме се чинила алузија на деловање Михајла Михајлова, који је 1980. године основао „Комитет за подршку демократским дисидентима у Југославији”.³³ Саопштење су пренели листови: *Борба*, *Полиџика*, *Delo*, *Дневник*, *Мађар со (Magyar Szó)*, *Нова Македонија*, *Ослобођење*, *Полиџика експрес*, *Вечерње новости*, *Večernji list* и *Побједа*.³⁴ Након тога, у *Полиџици*, *Комунисту*, *НИН-у*, *Борби*, *Полиџици експрес*, *Вечерњим новостима* и *Vjesniku* објављене су и редакцијске негативне и осуђујуће оцене.³⁵ Истакнути функционери југословенског система и врха савезних институција, Коста Нађ, председник Савезног

²⁷ АЈ, 507-3/293-1, Neautorizovane magnetofonske beleške sa 72. Proširene sednice Predsedništva CK SKJ, 18. novembar 1980, 151, 170.

²⁸ АЈ, 507-3/293-1, Neautorizovane magnetofonske beleške sa 72. Proširene sednice Predsedništva CK SKJ, 18. novembar 1980, 151, 246.

²⁹ АЈ, 507-3/293-2, Zapisnik sa 72. Proširene sednice Predsedništva CK SKJ, 18. novembar 1980, 9.

³⁰ А. Ћосић-Вукић, *нав. дело*, 192.

³¹ *Исић*, 225.

³² *Исић*, 199.

³³ Mihajlo Mihajlov, *Ponovljene misli*, Beograd 2008, 215.

³⁴ АЈ, 507-3/304-7, Reagovanje javnih glasila na neprijateljsko delovanje Djilasa i opozicije, 2. februar 1981, 5.

³⁵ АЈ, 507-3/304-7, Reagovanje javnih glasila na neprijateljsko delovanje Djilasa i opozicije, 2. februar 1981, 5.

одбора СУБНОР-а,³⁶ Јуре Билић, председник Сабора СР Хрватске, и Нандор Мајор, члан Председништва ЦК СКЈ, такође су узели реч у јавној осуди.³⁷ Тумачење је као по правилу било идеолошки идентично, а иницијатори, који су више пута покушали да јавно одговоре на оптужбе, нису за то добили могућност и медијски простор. Њихова „отворена писма” објављена су једино у југословенској емигрантској штампи.³⁸ Иако је несумњиво реч о појави дисидентског мишљења, нетачна су и поједина тумачења попут Зорана Ћинђића, делимичног учесника ових догађаја, да су Добрица Ћосић и остали актери *ћракисовци* били прогоњени за деликт мишљења.³⁹ Јер, није познато да је неко од њих био осуђен за кривично дело.

REVIEW SCIENTIFIC PAPER

ALEKSANDAR PUŠKAŠ, *Ma.*
Belgrade, Serbia

INTELLECTUAL OPPOSITION IN YUGOSLAVIA:
CASE OF MAGAZINE *THE PUBLIC* (1980/1981)

SUMMARY: Josip Broz Tito was the highest authority in the SFRY for almost the entire time of its existence, but there was no one who would be equal to him afterwards, and most of his successors just acted on his behalf. Nevertheless, his death that followed in 1980 did not lead to significant changes in the Yugoslav system, regardless of what many people expected. In such circumstances, Dobrica Ćosić and Ljubomir Tadić, already known for their roles as the opposition, gathered a group of prominent intellectuals and tried to launch the magazine which would be named *The public* and which would enable public political and social criticism, with the support of a noteworthy number of intellectuals throughout Yugoslavia, also members of the creative intellectuals. In the *Letter of Contributors*, which represented the ideological platform of the magazine, one can see that the journal emerged from the position of socialism inseparable from democracy, invoked the tradition of the same ideas in that area, and that the initiators were dissatisfied with the situation in the world and Yugoslavia. They considered themselves responsible for public discussion about the system and thinking about its change. The British press was the first one to publicly announce this initiative, and afterwards many others in Europe and the world paid attention to the activities of the magazine *The Public*, each of them a month before any Yugoslav media. The League of Communists of Yugoslavia, the highest political institution in the country, and later on the lower instance of the ruling parties, sent condemnatory attitudes, and the initiative was not accomplished at the time. The members of the ruling political elite and the local media almost equally condemned the initiative. The initiators tried to respond to convictions in domestic media, but they did not get the opportunity to do so. However, they were not criminally responsible for their activities.

KEYWORDS: Yugoslavia, socialism, democracy, self-management, intelligence, media, opposition, the League of Communists

³⁶ *Naša reč* 323 (mart 1980), 4.

³⁷ А. Ћосић-Вукић, *нав. дело*, 226.

³⁸ *Naša reč* 321 (januar 1981), 4.

³⁹ Zoran Đinđić, *Etika odgovornosti*, uredila i uvod napisala Latinka Perović, Beograd 2006, 29.